

Wykorzystanie zabytkowego Szybu Poniatowski w Katowicach w kształceniu architektonicznym

dr inż. arch.
JAKUB ŚWIERZAWSKI
 Wyższa Szkoła Techniczna w Katowicach
 Wydział Architektury,
 Budownictwa i Sztuk Stosowanych
ORCID: 0000-0003-3878-0500

mgr inż. arch.
PAULINA HANGIEL
 Wyższa Szkoła Techniczna w Katowicach
 Wydział Architektury,
 Budownictwa i Sztuk Stosowanych
ORCID: 0000-0003-3748-5331

Artykuł opisuje działania w procesie dydaktycznym na kierunku architektura, których temat był związany z Szybem Poniatowski w Katowicach w latach 2019–2021. To studium przypadku wykorzystania zabytku w procesie dydaktycznym.

Wprowadzenie

Szyby kopalniane, huty i osiedla robotnicze tworzą architektoniczną tożsamość Katowic. Zamykane od końca XX wieku kopalnie oraz huty pozostawiły po sobie zabytki architektury przemysłowej, które bez nowych funkcji niszczej. Górny Śląsk znany jest z zabytków postindustrialnych, które uniknęły degradacji i dzięki zyskaniu nowej użyteczności stały się miejscami przestrzeni publicznej, zachowując świadectwo minionych czasów. Warto wspomnieć Strefę Kultury w Katowicach, Kopalnię Guido w Zabrze czy pole golfowe Srebrne Stawy w Bytomiu [1], [2]. Odnowa miejsca poprzemysłowego jest procesem nie tylko budowlanym i ekonomicznym. Jest też związana ze zmianami świadomości lokalnej społeczności, częścią transformacji kulturowej i mentalnej. Przywrócenie miastu tere-

nów, które wcześniej były zamknięte i stanowiły barierę przestrzenną, wymaga kreatywnych rozwiązań, które nadają terenom nowego sensu [3]. Zaangażowanie studentów i studentek architektury może przyczynić się do znalezienia wartościowych i nowych rozwiązań. Wzbogaca również treści programów nauczania projektowania architektonicznego.

Szyb Poniatowski w Katowicach od 2018 roku nie pełni już swojej pierwotnej funkcji. Ważna lokalizacja oraz piękna, zabytkowa architektura przemysłowa sprawiają, że zaistniała potrzeba udokumentowania założenia, rozpoznania jego potencjału i zaproponowania różnorodnych funkcji, które w przyszłości pozwoliłyby na zachowanie tego miejsca. Szyb Poniatowski w Katowicach stał się miejscem licznych opracowań studenckich w ramach zajęć w Wyższej Szkole Technicz-

nej w Katowicach. Artykuł przybliży te działania, ukazując potencjał, jaki może posiadać zabytek w procesie kształcenia architektonicznego (fot. 1.).

Szyb Poniatowski i Nikiszowiec – historia

KWK Wieczorek rozpoczęła wydobywanie w 1883 roku pod nazwą Giesche. Na przełomie XIX i XX wieku była jedną z największych kopalń na Górnym Śląsku [4]. Na potrzeby kopalni na początku XX wieku wybudowano m.in. osiedle robotnicze Nikiszowiec, podwójny szyb wydobywczy Carmer (obecnie Pułaski, budowa w 1903–1910) o głębokości 450 m oraz szyb wentylacyjno-zjazdowy Nikisch (obecnie Poniatowski, budowa w latach 1904–1911) o głębokości 400 m. Wraz z nim powstała jednozastrzałowa stalowa wie-

Fot. 1. Os czasu przedstawiająca opracowania studenckie związane z Szybem Poniatowskim w ramach zajęć w Wyższej Szkole Technicznej w Katowicach. Opracowanie własne

Fot. 2. Rysunek poglądowy Nikiszowca. Opracowanie własne na podstawie badań *in situ*

za, nadszybie i maszynownia. W maszynowni zainstalowano zachowaną do dziś elektryczną maszynę wyciągową wyposażoną w silniki elektryczne AEG (fot. 4.). Przy Szybie powstał też wentylator odśrodkowy, a w pobliżu postawiono między innymi budynek administracji, cechownię z łaźnią i dom dla samotnych górników z 450 łóżkami i świetlicą [4]. W kwietniu 2017 roku teren Szybu Poniatowski przekazano Spółce Restrukturyzacji Kopalń [5]. 7 sierpnia 2018 roku został przejęty przez Urząd Miasta Katowice [6].

Osiedle patronackie na Nikiszowcu powstało na potrzeby Bergwerkgesellschaft (Spółki Górniczej) Georg von Giesche's Erben (spadkobiercy Jerzego Giesche) dla kopalni „Giesche” przy szybie „Nickisch” [7] (fot. 2.). Zostało zaprojektowane przez Emila i Georga Zillmannów. Osiedle robotnicze powstawało w latach 1908–1919, a jego koncepcja zakładała zwartą zabudowę familoków zlokalizowaną wokół dziedzińców. W dziedzińcach znajdowały się: chlewiki, komórki i piece do wypieku chleba. W ramach osiedla funkcjonal kościół św. Anny, szpital, przedszkole, szkoła, gospoda, sklepy, pralnia z magłem oraz łaźnia [7]. Osiedle robotnicze Nikiszowiec zostało wpisane do Rejestru Zabytków Województwa Śląskiego decyzją z dnia 19 sierpnia 1978 r., o nr. rejestru A-1230/78 [8]. Następnie rozporządzeniem Prezydenta RP z dnia 14 stycznia 2011 r. zostało wpisane na listę Pomników Historii [9].

Dzisiaj Nikiszowiec staje się centrum kulturalnym. Wydarzenia takie jak Noce Muzeów, Industriada i jarmarki przyciągają wiele osób, a w budynku dawnej pralni znajduje się oddział Muzeum Historii Katowic zajmujący się Etnologią Miasta.

Szyb Poniatowski. Pomiędzy starym a nowym

W 2020 roku w ramach projektu *Mieszkanie dla Rozwoju* w niedużej odległości od Szybu Poniatowskiego powstało osiedle mieszkaniowe pod nazwą Nowy Nikiszowiec. Architektura osiedla została nominowana do Mies van der Rohe Award 2022 [10]. Ze względu na lokalizację z dala od infrastruktury miejskiej, w otoczeniu lasu, budowa osie-

Fot. 3. Szyb Poniatowski znajduje się pomiędzy osiedlami Nikiszowiec i Nowy Nikiszowiec. Opracowanie własne

dla wzbudzała wiele dyskusji [11]. Równocześnie zauważono, że Szyb Poniatowski może stać się ważnym miejscem łączącym „stary Nikisz” z „nowym Nikiszem” (fot. 3.). Nadanie terenowi i obiektom Szybu Poniatowski nowej funkcji ma za zadanie połączyć wspomniane dwa osiedla.

Warsztaty inwentaryzacyjne

W ramach współpracy pomiędzy Wyższą Szkołą Techniczną (WST) a Technische Hochschule Mittelhessen z Giessen (THM) zorganizowano międzynarodowe warsztaty inwentaryzacyjne w Katowicach. W warsztatach uczestniczyła 40-osobowa grupa studiujących z Niemiec oraz 6-osobowa grupa z Polski. Pomiarów obiektów odbyły się w okresie od 29.07.2019 do 2.08.2019. Następnie

w kolejnych miesiącach były opracowywane rysunki i inne materiały [12]. Tematem opracowania były wybrane budynki Szybu Poniatowskiego: maszynownia oraz dwa szyby wentylacyjne. Dla każdej budowli wykonano: rzuty, przekrój i elewacje. Zespoły zajmujące się wentylatorami wykonywały obmiary z wykorzystaniem dalmierzy, miarek czy sznurków, a wyniki nanoszono odręcznie na arkusze papieru. Rysunki zostały następnie przeniesione do cyfrowych plików CAD. Zespół wykonujący obmiary maszynowni (fot. 4.) – najwyższego pomieszczenia objętego warsztatami, wykorzystywał cyfrowy skaner 3D. Chmura punktów budynku i otoczenia została później opracowana jako rysunki CAD oraz posłużyła do stworzenia modeli cyfrowych i fizycznych. Powstała również publikacja wy-

Fot. 4. Pomieszczenie maszynowni Szybu Poniatowski było inwentaryzowane przy użyciu skanera 3D. Fot. arch. aut., 2019

dana przez THM Giessen prezentująca rezultaty warsztatów [13]. Dodatkowo opracowane materiały przekazano podmiotom odpowiedzialnym za Szyb. Wykorzystano je także przy tworzeniu prac dyplomowych zarówno w Polsce, jak i w Niemczech. W trakcie warsztatów studenci zapoznali się z różnymi technikami inwentaryzowania obiektów architektonicznych. Zajęcia unaczniły uczestnikom, że mają do czynienia z wyjątkowymi budynkami, które wraz z wyposażeniem z początku XX wieku są ważnym dziedzictwem kulturowym wartym zachowania. Uzupełnieniem warsztatów była możliwość integracji studentów oraz okazja poznania Polski przez zagranicznych studentów.

Studenckie warsztaty i konkurs architektoniczny

W semestrze letnim roku akademickiego 2019/2020 zorganizowano Studenckie warsztaty studialno-projektowe na koncepcję architektoniczno-urbanistyczną dla zagospodarowania poprzemysłowych terenów w sąsiedztwie Szybu Poniatowski. Organizatorami byli: Wydział Rozwoju Miasta oraz Wydział Budownictwa i Planowania Przestrzennego Urzędu Miasta Katowice wraz z Wydziałem Architektury Politechniki Śląskiej (PŚ) i Wyższą Szkołą Techniczną w Katowicach (WST). W zajęciach brały udział 4-, 6-osobowe zespoły, po dwa z PŚ i WST. Celem warsztatów było określenie realnych koncepcji urbanistyczno-architektonicznych zagospodarowania terenów pokopalnianych, które otaczają Szyb Poniatowski. Zadanie polegało na określeniu połączenia pieszo-rowerowego pomiędzy Nikiszowcem a budowaniem wówczas Nowym Nikiszowcem. Połączenie należało wzbogacić o zaproponowanie funkcji kulturalno-rekreacyjnych, usługowych i centrotwórczych dla dzielnicy. Zaprojektowana

w ten sposób przestrzeń publiczna miałaby zapewniać różnorodne sposoby spędzania czasu i spotykania się wśród wyjątkowego dziedzictwa architektury przemysłowej [14].

Założenia projektowe były realizowane na WST w ramach przedmiotu użyteczność publiczna (VI i VIII semestr). Projekty uwzględniły potrzebę zachowania Szybu Poniatowski oraz sąsiadujących z nim bezpośrednio budynków, proponując różnorodne funkcje kulturalne i usługowe, jak np. Eko Targ, amfiteatr, place na wydarzenia. W podłużnej osi terenu kształtowane były założenia parkowe z możliwościami uprawiania sportu i rekreacji, a także organizacji komunikacji miejskiej. Prace w założeniu stanowią materiał studialny i głos w dyskusji nad opracowywanym miejscowym planem zagospodarowania terenu tej części miasta oraz są przeglądem pomysłów i potencjalnych nowych rozwiązań funkcji terenów wokół Szybu. Jury powołane przez organizatorów wybrało projekty najbardziej odpowiadające założeniom warsztatów. Prace przygotowane przez studentów WST, prowadzone przez dr. inż. arch. Cezarego Wawrzyniaka i dr. inż. arch. Jakubę Świerzawską, zajęły odpowiednio pierwsze i drugie miejsce [15].

Prace dyplomowe

W semestrze letnim roku akademickiego 2019/2020 Szyb Poniatowski był tematem prac magisterskich zarówno w Niemczech, jak i w Polsce.

Niemieckie prace dyplomowe były prowadzone pod opieką naukową prof. Nikolausa Zieske oraz prof. Dietmara Brilmayera. Temat i zakres prac magisterskich na THM Giessen zostały narzucone przez promotorów, którzy zaproponowali, by grupa dyplomantów zaprojektowała Górnośląskie Centrum Filmu Dokumentalnego i Sztuk Audiowizualnych w Katowicach. Do dyspozycji było ok. 6000 m²

terenu Szybu Poniatowski, z czego 1200 m² zajmowały istniejące budynki. W programie funkcjonalno-przestrzennym przewidziano salę kinową, przestrzenie wystawiennicze i widowiskowe, studio nagrań, kawiarnię, sklep oraz pomieszczenia biurowe. Powstałe prace dyplomowe przywiązują dużą wagę do zachowania autentycznych walorów historycznej architektury przemysłowej, w tym układu budynków. Wybrane projekty zwróciły uwagę na potrzebę stworzenia ścieżki, która prowadzi z Nikiszowca do Nowego Nikiszowca [16].

W Polsce praca dyplomowa obejmowała opracowanie rewitalizacji Szybu Poniatowski wraz z sąsiadującymi budynkami oraz projekt nowego budynku inkubatora przedsiębiorczości (autorka pracy: P. Hangiel, promotor J. Świerzawski). Uzupełnieniem koncepcji były tereny rekreacyjne łączące „stary” i „nowy” Nikiszowiec. W odnowionych budynkach zaproponowano: wieżę widokową, galerię sztuki, Centrum Kultury, Eko Targ, kawiarnię oraz pawilon wystawienniczy. Tereny rekreacyjne łączyły w sobie trzy trasy: pieszą, ścieżkę do joggingu i trasę rowerową. Nowo projektowany budynek w kształcie litery L z parkingiem podziemnym miałby działać na zasadzie wynajmu pomieszczeń biurowych. Głównym założeniem koncepcji była chęć zaoferowania nowych możliwości: dla terenu pokopalnianego, a także dla lokalnych mieszkańców. Ważnym aspektem było wpasowanie nowoczesnego obiektu w charakter istniejącej zabudowy. Z tego powodu w nowym obiekcie wykorzystano charakterystyczne cechy zabudowy Nikiszowca: grupowanie okien w „trójki” i „dwójki”, łączniki, bramy, cegła, wewnętrzne atria oraz wielopłaszczyznowość elewacji (fot. 5.) [17].

Wnioski

W efekcie wykorzystania Szybu Poniatowski w Katowicach w procesie kształcenia architektonicznego powstały opracowania inwentaryzacyjne zespołu budynków (w postaci rysunków odręcznych, komputerowych i cyfrowej chmury punktów) oraz opracowania projektowe architektoniczne i architektoniczno-urbanistyczne. Różnorodne podejście pozwoliło na połączenie praktycznego wymiaru pracy nad istniejącymi budynkami z teoretycznym poszukiwaniem dalszych kierunków jego rozwoju. Analizy, stawianie pytań i szukanie nowych rozwiązań przestrzennych na realnym przykładzie są ważnymi elementami przygotowania do zawodu architekta. Ponadto prace projektowe studentów ukazały nieszablonowe pomysły, wizje i wymagania, jakie młode osoby stawiają architekturze oraz zmieniającemu się miastu. Świadczą o tym przedstawione opracowania, w których nowoczesne formy zestawiono z historycznymi budynkami poprzemysłowymi, a usługi i kultura oraz przyroda stanowią ważny element koncepcji.

Fot. 5. Wizualizacja inkubatora przedsiębiorczości wykonana w ramach pracy dyplomowej. Opracowanie: Paulina Hangiel

Zabytkowe obiekty, takie jak Szyb Poniatowski, dla których poszukiwane są nowe funkcje i ramy architektoniczno-urbanistyczne, są wartościowym tematem opracowań studenckich. Umożliwiają studentom poznanie struktur miasta oraz jego dziedzictwa. Równocześnie skłaniają, poprzez pracę projektową, do przemyśleń na temat współczesnych wyzwań. Wielowątkowe wykorzystanie terenów Szybu Poniatowski pozwoliło na kreatywne oraz różnorodne wypowiedzi studentów i studentek w dyskursie o rozwoju miasta oraz zachowaniu jego dziedzictwa.

Różnorodność propozycji świadczy również o dużych możliwościach terenu. Oprócz wskazanego potencjału dydaktycznego obszar może stać się ważnym miejscem w tkance miejskiej. Warto wspomnieć, że Katowice są miastem, w którym liczne inwestycje i rewitalizacje w ostatnich latach ukazują przemianę rejonu poprzemysłowego w rejon kultury oraz usług. Szyb Poniatowski może stać się kolejnym symbolem trwającej przemiany, a zbadanie i opracowanie projektów przez studentów może być jednym z pierwszych kroków w tym procesie.

Autorzy chcieliby złożyć podziękowania dla KZGM Katowice, UM Katowice i WA PŚ za udaną współpracę przy warsztatach studenckich związanych z terenami Szybu Poniatowski.

Bibliografia

- [1] Świerżawski J., Przemiana, [w] Bolesław Stalmach, Karolina Batko-Andrzejewska (red.), Tożsamość. 100 lat polskiej architektury, Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki, Warszawa 2019, s. 305–319.
- [2] Grzybowski A., Centra Katowic – Dziedzictwo i Przyszłość, [w] Zuziak Z., Grzybowski A. (red.), Centra Miast Metropolitalnych w Polsce. Urbanistyka a polityka przestrzenna, Wyd. Wyższej Szkoły Technicznej, Katowice 2018, s. 9–30.

[3] Juzwa N. (red.), Architektura i Urbanistyka Współczesnego Przemysłu, Wyd. Politechniki Śląskiej, Gliwice 2010, s. 216.

[4] Grzegorek G., Frużyński A., Rygus P., Kopalnie i Huty Katowic, Katowice 2017, s.180, 183–185, 195–196.

[5] <https://dziennikzachodni.pl/katowice-nowa-strefa-kultury-nanikiszowcu-szyb-poniatowski-kopalni-wieczorek-przejelo-miasto/ar/c3-13397637> [dostęp: 30.05.2021].

[6] Tofiliska J., Katowice Nikiszowiec: miejsce, ludzie, historia, Muzeum Historii Katowic, Katowice 2007, s. 7–10, 66.

[7] Matuszek P., „Katowickie” osiedle potomków Gieshego, [w] P. Matuszek, J. Tofiliska, A. Złoty (red.), Nikiszowiec, Giszowice i inne osiedla Katowic, Katowice 2008.

[8] Narodowy Instytut Dziedzictwa: Rejestr zabytków nieruchomości – województwo śląskie [dostęp: 30.09.2020], s. 73.

[9] Dz.U. z 2011 r. nr 20, poz. 101.

[10] <https://dziennikzachodni.pl/mies-van-der-rohe-award-2021-nominacje-z-polski-i-woj-slaskiego-nowy-nikiszowiec-werdon-cal-chorzow-i-sa-rybnik-lista/ar/c9-15403260> [dostęp: 19.05.2021].

[11] <https://katowice.wyborcza.pl/katowice/7,35063,27036982,krytyka-nowego-nikiszowca-tworcy-osiedla-chca-usuniecia-czesci.html> [dostęp: 19.05.2021].

[12] <https://tvs.pl/informacje/katowice-studenci-wyzszej-szkoly-technicznej-przenosza-szyb-poniatowski-do-rzeczywistosci-irtu-alei/> [dostęp: 30.05.2021].

[13] Zieske N. Bauaufmaß der Ventilatoren- und Fördermaschinengebäude der Zeche Poniatowski in Katowice in Polen vom 29.07.2019–02.08.2019, Gießen, Technische-Hochschule-Mittelhessen, 2019.

[14] <https://katowice.wyborcza.pl/katowice/7,35063,26003109,prezydent-duda-zapowiedzial-ze-w-kopalni-wieczorek-bedzie-centrum.html> [dostęp 30.05.2021].

[15] http://www.wst.com.pl/news/studenci_architektury_wst_laureatami_w_konkursie_architektoniczno_-_urbanistycznym-01_07_20/800.

[16] <https://www.thm.de/bau/fachbereich/fachgebiete/entwerfen-bauen-im-bestand/ebb-arbeiten/#entwurf-marie-bayer> [dostęp: 30.05.2021].

[17] Hangiel P., Projekt rewitalizacji terenu Szybu Poniatowski, wraz z koncepcją nowej zabudowy przeznaczoną na Inkubator Przedsiębiorczości w dzielnicy Janów-Nikiszowiec w Katowicach [maszynopis pracy dyplomowej WST, promotor JŚ], Katowice 2020.

DOI: 10.5604/01.3001.0015.0412

PRAWIDŁOWY SPOSÓB CYTOWANIA Świerżawski Jakub, Hangiel Paulina, 2021, Wykorzystanie zabytkowego Szybu Poniatowski w Katowicach w kształceniu architektonicznym, „Builder” 8 (289). DOI: 10.5604/01.3001.0015.0412

Streszczenie: Artykuł opisuje działania w procesie dydaktycznym na kierunku architektura, których temat był związany z Szybem Poniatowski w Katowicach w latach 2019–2021. To studium przypadku wykorzystania zabytku w procesie dydaktycznym. Ponadto pokazuje wybrane wnioski i pomysły osób studiujących dla wskazanego terenu. Zrozumienie oraz opisanie potencjału terenu Szybu Poniatowski było zagadnieniem poruszonym: na międzynarodowych warsztatach studenckich w semestrze letnim 2019/2020, podczas architektoniczno-urbanistycznego warsztatu dla studentów, w semestrze letnim 2019/2020, w pracach dyplomowych magisterskich.

Słowa kluczowe: edukacja architektoniczna, Szyb Poniatowski w Katowicach, rewitalizacja

Abstract: USE OF THE HISTORIC PONIATOWSKI SHAFT IN KATOWICE IN ARCHITECTURAL EDUCATION. The article describes how the historic Poniatowski Shaft in Katowice was used in the didactic process in the architecture major at the University of Technology in Katowice in the years 2019–2021. The article is a case study of the use of the monument in the didactic process. Moreover, it shows selected conclusions and ideas of the students for the indicated site. Understanding and describing the potential of the Poniatowski Shaft site was an issue addressed: at an international student workshop in the summer semester 2019/2020, during an architectural and urban planning workshop for students, in the summer semester 2019/2020, in master's theses.

Keywords: architectural education, Poniatowski Shaft in Katowice, revitalization